

A neveléstudomány és oktatásügy magyar szakirodalmi adatbázisa

CSÍK Tibor

1989-ben, harminc évvel ezelőtt hivatalosan is megkezdte működését az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) számítógépes adatbázisa. Az adatbázis a tervek szerint az Országos Pedagógiai Információs Rendszer (OPIR) központi szurrogátumtára lett volna, ezért kezdetben nem is volt saját neve. Elkülönítendő a könyvtár számítógépes katalógusától, csak később kapta a *Pedagógiai Adatbázis (PAD)* nevet. A PAD tartalmazza a kurrens, nemzeti szakbibliográfia anyagát, tehát a teljesség igényével veszi számba és írja le azokat a magyar és idegen nyelvű könyveket, könyvfejezeteket és folyóiratcikkeket, melyek a magyar neveléstudomány és oktatásügy szakirodalmát alkotják. Ezen túlmenően részét képezi a válogatott, külföldi pedagógiai szakirodalom bibliográfiai, illetve referáló feldolgozása, s a könyvtár pedagógiai tematikájú, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységének valamennyi produkuma. Az adatbázis 2007-től citációs résszel bővült, amely kereshetővé tette, hogy mely szerzőkre hivatkoztak a magyar szakirodalmat alkotó közlemények.

A PAD a létrejöttéhez vezető folyamatok egy emberöltővel ezelőtt kezdődtek. Az OPIR tervezete egy olyan információs rendszer létrehozását célozta, amely intézményi kooperáció révén, számítógépes adatbázisok alkalmazásával veszi számba, dolgozza föl és bocsátja rendelkezésre a neveléstudományi és oktatásügyi információkat. A rendszer lehetővé tette volna, hogy nemzeti szinten lehessen gazdálkodni a szakterület információs vagyoniával, s ezáltal növekedjen az információs igények kielégítésének eredményessége, hatékonysága és gazdaságossága. A szép reményekkel induló OPIR-hoz kapcsolódóan az OPKM-ben számos fejlesztés valósult meg. E fejlesztések közé tartozik a PAD, a neveléstudomány és oktatásügy magyar bibliográfiai adatbázisa. Annak az útnak a főbb állomásait szeretnénk bemutatni, amely a PAD létrehozásától egészen a közelmúltig tart. A szakirodalmi adatbázis történetének áttekintése bepillantást enged abba is, milyen nehézségek akadályozták egy tudományág információellátó rendszerének megszervezését. A PAD történetéről világít arra, milyen a magyar szellemi javak szám-

bavétele a pedagógia területén, tágabb nézőpontból pedig, hogy milyen a lehetősége a hazai tudományt leíró és tulajdonságait fölmutató adatbázisnak.

A politikai döntés és tovagyűrűző hatása

Az 1960-as évek közepén az ország irányítása érdeklődést mutatott a tudományos kutatások eredményei, a belőlük nyerhető információk, s ezzel összefüggésben az információs rendszerek kiépítése iránt.¹ A témát a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága is megtárgyalta, s ez alapján 1969-ben meg is jelentek a párt tudománypolitikai irányelvei. A határozat többek között megállapítja, hogy „*A felső (kormány) szintű irányításhoz szükséges, a legfontosabb kutatási feladatokra és eredményekre vonatkozó információk jelenleg nem biztosítottak. A kutatóhelyek tudományos informáltsága és annak feltételei alatta maradnak a korszerű követelményeknek.*” (Bereczky, 1970. 35. p.) A tömör megfogalmazás jelezte, hogy a kutatásokat a kormányzat meg kívánja ismerni és eredményeiket fel akarja használni, továbbá szükségesnek látja a kutatóhelyek információellátásának a „korszerűsítését”.

A kutatások – elsődlegesen az alapkutatások és hadiipari fejlesztések – kormányzati támogatása a 60-as években az egész világon új irányt vett.² Az információs háttér megteremtésében és a számítógépes adatbázisok kifejlesztésében az Egyesült Államok járt az élen a Dialog Information Services (Bourne – Hahn, 2003) kiépítésével. S mivel az oktatást is nemzetstratégiai ágazatnak tekintették, megindult az Educational Research Information Center – ERIC kifejlesztése is. (50 Years of ERIC)

Az MSZMP „politikai döntése” végrehajtásának ki-munkálása érdekében létre hozták az Országos Távlati Tudományos Terv³ elnevezésű programot, melynek 6. főiránya *A köznevelés fejlesztését szolgáló pedagógiai kutatások* volt. A „hatos főirány” keretében 1973-tól 1984-ig egymást váltó irányító testületekkel és módosuló koncepciókkal folyt a munka, s ez idő alatt több mint 100 millió forintot költöttek rá (Halász, 1988), ami akkor óriási összegnek számított. A párt Tudománypolitikai Bizottságának, illetve az élén álló Aczél Györgynek az volt az elsődleges elvárása, hogy a hosszú távú köznevelés-politikai döntések tudományos megalapozása érdekében határozzanak meg mintegy fél tucat átfogó kutatási területet, s tegyenek javaslatot a pedagógiai kutatások irányításának és intézményi hálózatának kiépítésére (Pöcze, 1989. 11–13. p.). Az egy évtizedig tartó munka végül

nem érte el célját. „A hatos főirány kudarca” számos tényező eredőjeként adódott, ezért ismertetése szét-feszítené a tanulmányt; a munkálatok során ugyanis alig szétválaszthatóan fonódott össze a tudományos vita, a politikai küzdelem, a forrásokért és pozíció-kért folyó vetélkedés, valamint a hazai kutatások bekapcsolásának igénye a nyugati tudományos életbe. A társadalomtudományok területén a párt kezdeményezésének elsődleges célja az irányítás és ellenőrzés új mechanizmusának kialakítása volt, s kevésbé a politikai döntések tudományos megalapozása. A szakpolitika tudományos megalapozásának fölvetéséről Halász Gábor így ír: „*A társadalomtudományi kutatások kiemelt kormányzati támogatását a hetvenes évek elején egy olyan – a nemzetközi tudományos közösséggel aktív kapcsolatban lévő – kutatói kör szorgalmazta, és próbálta érvekkel alátámasztani, amely a kutatások akkor ismert és elfogadott céljai (megismerés és kritika) mellé egy újabb felvételét szorgalmazta: a szakpolitikák megalapozását. A hetvenes években ez még radikális javaslatnak számított, hiszen a legtöbben egyáltalán nem gondolták azt, hogy a kormányzati politikákat társadalomtudományi kutatások alapozhatják meg.*” (Halász, 2001. 117. p.) A párt Tudománypolitikai Bizottsága 1974-ben társadalomtudományi információs rendszer fölállításáról is határozott. Azon belül az OPKM-et jelölte ki a pedagógiai információs rendszer (mint szakterületi központ) feladatainak ellátására. A rendszer kidolgozását megalapozó kutatások a *Pedagógiai információ sokoldalú kialakítása, nemzetközi koordinációja és szolgálatba állítása* téma keretében indultak meg. A cél a hazai, valamint a külföldi oktatásügy és neveléstudomány információinak rendelkezésre bocsátása volt (Horváth, 1988. 47. p.; Droppánné, 2010. 467. p.). A társadalomtudományi információs rendszer ügyével a Magyar Tudományos Akadémia is foglalkozott, 1978-ban megvitatta a felépítésre, működésre vonatkozó irányelveket (Rózsa, 1978). E szerint a rendszer a könyvtárakra épült volna, amelyek tudományterületenként alrendszerbe szerveződnek, s az alrendszer munkáját kijelölt információs szakközpont fogta volna össze. A nemzetközi együttműködés szükségessége is hangsúlyt kapott, elsősorban az UNESCO dokumentációs központjaival és természetesen, a szovjet kezdeményezésre, a szocialista országok tudományos akadémiai által létrehozott Nemzetközi Társadalomtudományi Információs Rendszerrel (általánosan használt orosz mozaikszóval MISZON) fönntartandó kapcsolat.

A pedagógiai információs rendszer indulásához tehát

megvolt a politikai akarat, az akadémiai támogatás, amit kiegészítettek az ágazati irányítás információs igényei és nem mellesleg, gazdaságossági megfontolásai. A Művelődésügyi Minisztérium 1981-ben tárgyalásokat indított a háttérintézményei – az Országos Pedagógiai Intézet (OPI), a Könyvtártudományi Módszertani Központ (KMK), az Országos Oktatástechnikai Központ (OOK), az Oktatáskutató Intézet (OKI) és az OPKM – közötti együttműködés kiépítése érdekében. A többször is kezdeményezett együttműködés elsődleges területei: a külföldi könyvek beszerzése, a kiadványcsere, a külföldi tanulmányutak jelentéseinek egységes feldolgozása, az iskolai kísérletek és a fejlesztések egységes nyilvántartása. Az intézmények a központi dokumentumbeszerzés és -elosztás bevezetését mindenképpen el akarták kerülni, ezért készek voltak megegyezni.⁴ De hangsúlyozták, hogy a folyó kutatások egyike sem nélkülözheti a szakirodalmi forrásokat, ezért több példány megléte szükséges az országban. A nyilvántartások vezetése föltételezte volna a feladat ellátásának finanszírozását, az adatok bekérése és kezelése pedig a megfelelő fölhatalmazást.

Az OPKM-ben az 1980-as évek elejéig tartó előkészítő szakasz legmaradandóbb eredménye a *Tizenegy nyelvű pedagógiai szótár* anyagának összeállítása és megjelentetése volt (*Arató, 1982–1985*). A szótár a XX. század eleji tudományos elvek szerint megpróbálta egy-egy szakkifejezés idegen nyelvi megfelelőit megadni, s részben fogalommeghatározásokkal, szómagyarzatokkal pontosítani a jelentést. Ez a klasszikus szótárforma azonban csak segítséget jelenthet az információfeldolgozásban, de nem eszköze a tematikus reprezentációnak. A XX. század utolsó harmadában az információ-visszakeresés már olyan, ún. ellenőrzött szótárakon (controlled vocabularies) nyugszik, melyek kezelik a megnevezés problémáit, s a szakkifejezéseket a terminológia fogalomrendszerében helyezik el.

Az információellátás szempontjából meghatározó, hogy milyen szakirodalmi források érhetőek el. A magyar pedagógiai kiadványok megszerzése a könyvtárnak nem jelentett gondot, mert válogatási joga révén részesült a kötelezpéldányokból, és állománya nemzeti gyűjteménynek minősült. A külföldi, különösen a nem szocialista országok tudományos publikációinak beszerzése azonban nehézségekbe ütközött. A valutahiányt a könyvtár cserekapcsolatok kialakításával próbálta leküzdeni. A módszernek nagy hátránya az esetlegesség volt, ti. olyan kiadványt küldött a part-

nerintézmény, amit a cserealapjából tudott. Ezért még szoros együttműködés mellett sem volt biztosítható a kutatás által is elvárt szisztematikus gyarapítás. (A nyugati kiadványok érkezése a párt szempontjából fokozott éberséget és ellenőrzést kívánt, de ezzel a vetülettel nem kívánunk bővebben foglalkozni.) Megvonva az 1970-es és 80-as évek kiadványcseréjének mérlegét megállapítható, hogy az OPKM jóval több kiadványt küldött – mind a szocialista, mind a tőkés országokba –, mint amennyit onnan kapott (*Droppánné, 2010. 494–495.p.*). Az 1970-es évek második felétől a könyvtár arra törekedett, hogy növelje beszerzési forrásait, s így több kiadványt tudjon megvásárolni.⁵

Megbízás rendszerterv kidolgozására

1982-ben a Művelődési Minisztérium határozatában az OPKM-et bízta meg a pedagógiai információs rendszer koncepciójának részletes kidolgozásával (*Lengyel, 1988. 153. p.*). A könyvtár és az információs rendszer fejlesztésének megindításában elévülhetetlenek az érdemei *Balázs Mihály*⁶ főigazgatónak, aki sokakat meg tudott nyerni az ügynek. Az ő vezetése alatt a könyvtár munkája átalakult, megújult. Csak néhány példa erre a teljesség igénye nélkül: a minisztériumtól, illetve a „hatos főiránytól” átválta az iskolai kísérletek nyilvántartását és a tematikus föltárást; felmérések és irányelvek készültek az iskolai könyvtárakról; gyűjtötték a bevált oktatási módszereket és könyvtárfejlesztési program valósult meg; tematikus bibliográfiák és szemletanulmányok készültek; a külföldi országok iskolarendszeréről, jogi szabályozásról és tanterveiről ismertetések jelentek meg; nyitott a külföldi pedagógiai információs szervezetek és intézmények irányába; a magyar pedagógia klasszikusainak kiadása (*Finánczy, Weszely stb.*); minden eszközzel támogatta a tudományos kutatást, a tankönyv- és tantervfejlesztési munkákat, melyek a 80-as évek közepére hoztak eredményeket. Balázs a rendszerterv elkészítésére *Horváth Tibort*, az ELTE adjunktusát kérte föl, akinek a szakterülete a könyvtárak informatikai fejlesztése, hálózattá szervezése (*Horváth, 1969*) volt. Az OPIR koncepció szintű tervezete 1983-ban készült el. A terveket a társintézmények támogatták, s *Szabolcsi Miklós* irodalomtörténész, akadémikus, az OPI főigazgatója megnyerte az ügynek *Köpeczi Bélát*, a politikus tudóst, az akkori művelődésügyi minisztert. A következő évben megalakult az OPIR rendszertanácsa Szabolcsi elnöklével, a titkári teendőket pedig Horváth látta el, aki

akkor már az OPKM főigazgató-helyettese volt. 1985 augusztusában a véglegesített tervek alapján megindulhatott a megvalósítás. Az OPKM fejlesztési munkálatait – különösen is a számítógépes adatbázis és a pedagógiai tárgyszójegyzék kidolgozása, indexelési eljárás bevezetése – *Tóthné Környei Márta* (Csík, 2018) koordinálta, aki ugyancsak az ELTE oktatói közül került a könyvtárhoz.

Az OPKM rendszerbeli helyét meghatározta, hogy a pedagógiai szakirodalom legnagyobb részével rendelkezett hazánkban, és több mint 400 000 kötetes állománya a katalógusok alapján jól kereshető volt. A beszerzett külföldi forrásokról különböző kiadványok (pl. gyarapodásjegyzék, referáló lap) és szolgáltatások (pl. tartalomjegyzék-küldés, témafigyelés) révén értesített. Állományából a forrásokat a legkülönbözőbb módon bocsátotta rendelkezésre: kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, másolatküldés, mikrofilmplap. A könyvtárnak elismert volt a bibliográfiai tevékenysége a szakterületen, elég csak két kiadványra utalni: a *Magyar pedagógiai irodalom* című kurrens, nemzeti szakbibliográfia és a *Külföldi pedagógiai irodalom* című válogató bibliográfia. A kurrens nemzeti szakbibliográfiát 1958-ban a „száműzetését” a könyvtárban töltő *Zibolen Endre*⁷ neveléstörténész kezdeményezte, a retrospektív pedagógiai bibliográfiák közül kiemelkednek *Jáki László* művei. Az OPIR lehetőséget teremtett a bibliográfiai tevékenység továbbfejlesztésére, adatbázis kiépítésére. A könyvtár számos faktografikus nyilvántartással is rendelkezett, például az iskolai kísérletek számbavétele, mely ugyancsak adatbázissá szervezhetővé vált. Az állomány, az arra épülő szolgáltatások, a bibliográfiai és faktografikus információk rendelkezésre bocsátása mellett az OPKM-nek jelentős nemzetközi kapcsolatai voltak elsősorban a szocialista országok pedagógiai információs központjaival. A kapcsolatok közül kiemelendő az UNESCO, illetve az International Bureau of Education (IBE – francia elnevezéssel: Bureau International d'Éducation fenntartott együttműködés. 1984-ben megállapodás született, hogy az IBE az OPKM-et tekintve nemzetközi információs rendszere kelet-európai központjának.⁸ Az IBE kialakította információs hálózat, az épülő bibliográfiai és faktografikus adatbázisok és a fenntartott szolgáltatások sok tekintetben mintaként szolgált az OPKM számára az OPIR tervezésénél.

Az UNESCO IBE információs rendszere

Az IBE-t független szervezetként 1925-ben Svájcban alakították meg neves⁹ pszichológusok és pedagógusok a neveléstudományi és -lélektani kutatások ösztönzésére. A szervezetet 1929-től 1967-ig *Jean Piaget* vezette, a titkársága és könyvtára 1937-től Genfben, a Népszövetség volt épületében működött, 1969-ben pedig az UNESCO intézete lett.

Az IBE-UNESCO könyvtára a szervezet működéséhez, kutatásaihoz nélkülözhetetlen szakirodalmi források és faktografikus információk rendelkezésre bocsátásán kívül ellátja a dokumentációs központ feladatát is; állománya nagy múltú nemzetközi archívum is, többek között részét képezi a tankönyv- és tantervgyűjtemény (több mint 100 országból a XIX. század végétől), a 1930-as évek elejétől kapott ún. országjelentések (national reports), továbbá a saját, az UNESCO és a különböző államokból származó kiadványok, adatközlések. A dokumentációs, illetve információs központ a tematikus feldolgozáshoz 1973-ra kialakította az ún. *UNESCO: IBE education thesaurust*. A tezauszus három fő részből áll: a deskriptorcikkek betűrendben, a deskriptorok fazettás csoportosításban és a permutált mutatóba rendezett szavak.¹⁰ A 80-as években az IBE információs világhálózat International Network for Educational Information (INED) kiépítésén dolgozott. Az UNESCO azon országoknak, illetve intézményeknek, amelyek neki dokumentumokat küldtek, adatokat szolgáltattak, illetve együttműködtek, adatbázis-kezelő szoftvert bocsátott a rendelkezésükre. A Computerised Documentation Service / Integrated Set of Information Systems (CDS/ISIS) 11 nevű programot 1985-re fejlesztették ki bibliográfiai adatbázisokhoz, mely hierarchikus adatmodellt alkalmazott, és miniszámítógépeken futott.

Az OPIR tervezete¹²

Az OPIR deklaráltnan hármas célt követett:

- döntési információs rendszerként a vezetők, irányítók információs igényeit szolgálja,
- a neveléstudományi kutatások, a közoktatásügy fejlesztésének információs hátterét biztosítani,
- a pedagógusok információs szükségletét kielégítő dokumentum- és tudásbázist szolgáltatni.

A célokból következően tematikája középpontjában a közoktatás, valamint a felsőoktatás pedagógiája állt, és forrásai egyaránt származhattak itthonról és külföldről is.

Az OPIR alapját öt intézmény együttműködése képezte volna. Az intézmények fő feladatainak információs vetülete határozta meg a rendszerben betöltött szerepüket: az OPKM a pedagógia információs és dokumentációs központja, az Országos Oktatástechnikai Központ (OOK) a taneszközök, AV-anyagok fejlesztési és tájékoztatói intézménye, az Országos Pedagógiai Intézet (OPI) sokrétű tevékenysége közül kiemelendők a tanügy-igazgatási, módszertani feladatok, a továbbképzés és kutatás, az Oktatáskutató Intézet (OKI) rendelkezett az oktatáspolitikát megalapozó kutatások eredményeivel, a Tudomány-szervezési és Informatikai Intézet (TII) a statisztikai információk forrása volt. Az OPIR ezen intézetekre támaszkodva munkamegosztás bevezetésével, a koordináció erősítésével kívánta az információs rendszert kiépíteni. A már meglévő szolgáltatások integrálásával és továbbfejlesztésével számolt, tehát nem új rendszer fölállítását célozta.

A tervezetben az OPIR öt magintézete nem hierarchikus kapcsolatban áll egymással, hanem egyrangú. A kialakított hálózatnak nincs központja, valamennyi intézmény a tevékenysége során létrehozott információkat, adatokat megosztja, az adatbázisaihoz hozzáférést biztosít. Az OPIR-t rendszertanács irányítja, melyet a kooperáló intézetek vezetői és szakértői alkotják, az OPI főigazgatója elnököl, a titkárság feladatát az OPKM látja el. A magintézeteken kívül a hálózathoz csatlakozhatnak a pedagógusképző felsőoktatási intézmények, megyei és városi könyvtárak, megyei pedagógiai intézetek/kabinetek.

Az alapító intézmények tudták, hogy az OPIR felállításában nem lehet számítani nagy állami beruházásra, ezért a rendszert az egyes intézmények összehangolt fejlesztése révén tervezték megvalósítani. A digitális kommunikációt a kiépülő fizikai hálózat biztosította volna, az ezt célzó *K+F Információs Infrastruktúra Program* 1986-ban indult. A hosszú távú tervek szerint a közoktatási intézmények is kapcsolódnának a rendszerhez. A megyénként fölálló információs rendszerek az iskolai munka tudásmenedzsment eszközeként is szolgáltak volna. Az erre vonatkozó modellkísérletek három megyei pedagógiai intézetben – Békés, Nógrád, Pest – folytak.

A PAD indulása

Az OPKM elsődleges feladatának a dokumentumok, információforrások egységes és géppel olvasható leírásának kidolgozását tekintette. Ez nélkülözhetetlen volt a rendszerszintű számbavételhez és az adatcseré-

hez, hogy áttekinthetővé váljanak a rendelkezésre álló információforrások, s elkerülhetővé a párhuzamos feldolgozás. A könyvtár az *International Standard Bibliographic Description (ISBD)* szabályait követő magyar bibliográfiai szabványcsaládnak (MSZ 3421¹³) megfelelő adatlapokat alakított ki, amelyek alapját képezték a bibliográfiai adatbázis rekordszerkezetének. Így lehetővé vált – az egy feldolgozás, sok felhasználás elve szerinti – közös/osztott katalógizálás, és az elkészült leírások a legkülönbözőbb szolgáltatásokhoz, kiadványokhoz váltak közvetlenül használhatóvá. A bibliográfiai rekordok átadása történhetett például mágneses hordozón, de a jövőbeli terv a hálózati adatátvitel volt.

Az egységes feldolgozás első outputjai még nyomtatott kiadványok voltak: az 1984/85-ben zajló iskolai kísérletekről szóló kiadvány számítógépes adatlappal készült (*Verőcei, 1988. 102–103. p.*), 1987-től a dokumentumleírásokat az OPKM-től nyomtatott katalóguscédulán kapták a megyei pedagógiai intézetek, a Magyar pedagógiai irodalom kurrens szakkönyvtára 1987. 3. száma már számítógéppel készült (*Csabay, 1988*).

A számítógépesítés legnehezebb része a géppark megszerzése volt. A prioritások átrendezése az OPKM költségvetésében nem bizonyult elegendőnek, külső források bevonása nélkül lehetetlen volt a gépvásárlás. A könyvtár különböző oktatásfejlesztési programokhoz és eszközbeszerzési projektekhez kapcsolódott, s így tudta megszerezni az adatrögzítéshez szükséges Commodore 64¹⁴ mikrogepeket és két IBM személyi számítógépet az adatbázisok kezelésére és az outputok elkészítéséhez (*Csabay, 1988*). Az egyik legnagyobb beszerzést az *Andrew W. Mellon Foundation* pályázatából 1990-ben sikerült megvalósítani. A könyvtári rendszer nagy várakozásokkal tekintett az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtára eszközbeszerzési pályázatára, bízva abban, hogy ez az első lépést jelenti a tudományos szakkönyvtárak számítógépesítésében.¹⁵ Az OPKM-ben a gépekhez illeszkedő szoftvereket a számítástechnikai csoport készítette el. Az adatbázisok kezelésében egyre nagyobb szerepet kapott a CDS ISIS program, amelyet az UNESCO engedélyével használt az intézmény. Az információk tartalmi reprezentációjának egységessége érdekében az OPKM tárgyszójegyzéket dolgozott ki és jelentett meg (*OPIR 1986*). A tárgyszójegyzék elsődleges feladata a terminológiai kontroll és a megnevezések egyértelművé tétele volt. Ennek érdekében kezelte a szinonímiát a *lásd – L, helyette*

– *H* használatával és a homonimiát, az ún. *értelmező* alkalmazásával. A tárgyszavak közötti tartalmi összefüggést *lásd még* – *LM* jelöléssel adta meg. Az idegen nyelvi megfelelők többsége – angol, német, orosz – a 11 nyelvű pedagógiai szótárból került ki, s ezt kiegészítette a tárgyszó *Egyetemes Tizedes Osztályozásban (ETO)* található jelzete. A tematikus csoportozásra az ún. szakcsoportszám utalt. Ez a tárgyszójegyzék fő, betűrendes részét (tárgyszavak, szinonimák, modifikátorok) követő ún. szakcsoportos részből származott. A tárgyszavak tematikai csoportosítása fazettás elveken nyugodott, s az egy-egy fazettán belüli rendet néhány hierarchiaszintű osztályozás adta. A szakcsoportszám a tematikai csoportokat, alcsoportokat, illetve a hierarchiabeli helyet jelölte arab számmal, az ún. tizedes elvnek megfelelően. A szakcsoportos rész a kidolgozottsága és jelzeteleése okán tekinthető szakterületi osztályozásnak. A tárgyszójegyzékben való keresést betűrendes mutató segítette, amely a többtagú kifejezések (pl. általános iskola, iskolai nevelés) minden eleméhez belépést engedett.

A tartalmat leíró tárgyszólánc megalkotását külön indexelési eljárás szabályozta. Az alkalmazott *Preserved Context Index System (PRECIS)* eljárás lehetővé tette egyrészt, hogy a tárgyszóláncot alkotó szintaxis géppel olvasható legyen, ami a pontosabb visszakeresést célozta. Másrészt számítógéppel lehetett készíteni a nyomtatott tárgymutatót, ami biztosította a tárgyszólánc valamennyi releváns elemének megtalálását. Az indexelés lényege, hogy a tárgyszavak adott témában játszott szerepét ún. operátorokkal jelölték (pl. *pedagógus* – *könyvtáros* – *oktatás* esetén *kit*, ill. *kiket* oktatnak; *vö.* szintaktikai homonímia kezelése). Az indexelési eljárást Horváth Tibor honosította meg (*Horváth, 1987*) *Derek Austin* a British National Bibliography (BNB) számára kidolgozott rendszere alapján.

A brit nemzeti bibliográfia PRECIS alapú indexeléséhez vezető út – Austin szerint – 1967-ben indult, amikor a NATO támogatást adott a fazettás elveken alapuló könyvtári osztályozás kutatására, amely a Classification Research Group (CRG) keretében folyt (*Austin, 1998. 27. p.*). A szintaktikai reláció implicit módon már *S. R. Ranganathan* PMEST formulájában is benne volt, de a fazettás elvek legátfogóbb továbbfejlesztése *B. C. Vickery* nevéhez fűződik (*Broughton, 2011*). A PRECIS kidolgozását a BNB azon kezdeményezése is támogatta, hogy a géppel olvasható katalógizálás (*Machine Readable Cataloging – MARC*) mellett a tartalmi feltárást – beleértve a tárgymuta-

tó láncindexét is – számítógépesíteni akarta. Ezen elvárásoknak eleget téve – s támaszkodva a CRG eredményeire és a generatív grammatika elméletére – fejlesztette ki Austin a PRECIS-t 1984-re.¹⁶

Az OPKM számítógépes bibliográfiai adatbázisának próbaüzeme 1988 végén lezárult. A könyvtár munkatársai már belső képzésen megismerkedtek a bibliográfiai leírás és a tartalmi feltárást új módjával. Így 1989-től az OPIR központi szurrogátumtára hivatalosan is megkezdte működését. Ez a számítógépes adatbázis képezte az alapját a könyvtár szolgáltatásainak és kiadványainak (output), többek között a bibliográfiai adatok szolgáltatásának, a katalóguscédula-nyomtatásnak, a kurrens szakbibliográfia nyomtatott kiadásának.

Változások

Az 1990-es években az OPIR magintézményei – az OPKM kivételével – átalakultak, illetve megszűntek. A hálózat megyei központjait alkotó pedagógiai intézetek/kabinetek sorsa lényegében ugyancsak a megszűnés lett, de a folyamat hosszan elhúzódott. Az intézmények könyvtáira is a felszámolás várt, például az OOK könyvtára anyagának elszállítására az OPKM néhány napot kapott. A felsőoktatási és akadémiai intézmények helyzete viszont megerősödött. Az 1993. *LXXX. törvény* a felsőoktatásról visszaadta az egyetemeknek a tudományos fokozat adományozását, és ismét nagy súlyt helyezett a tudományos kutatások végzésére. Az 1994. *XL. törvény* a Magyar Tudományos Akadémiáról megerősítette a kutatóhálózat autonómiáját. A felsőoktatási és az akadémiai intézményeket nem kötötték az OPIR megállapodásai, s „visszakapott” autonómiájuk tudatában és az eredményességük érdekében úgy ítélték, saját könyvtárakat maguknak kell fejleszteni, s az együttműködésben – még ha az önkéntes is lett volna – kötöttséget láttak. Mindezek oda vezettek, hogy az OPIR intézményi háttere megszűnt.

A tudományos kutatás és az oktatás információellátása, illetve az ezt biztosító rendszer fölállítása azonban továbbra is élvezte a politika támogatását. *Antall József* kormánya mellett *Tudománypolitikai Bizottság (TPB)* működött, amelyet *Mádl Ferenc* vezetett tárca nélküli miniszteri rangban, s részben kormánytagokból és az MTA elnökéből stb. állt. A TPB fölkérésére, a *Csurgay Árpád* akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese vezette bizottság kidolgozta az *Országos Szakirodalmi Információs Rendszer* előzetes tervét (*Előzetes 1994*). A tervezetet a TMB el-

fogadta, s megbízást adott a véglegesítésre és a pénzügyi alapok megteremtésére. A döntés komolyságát mutatta, hogy a mély gazdasági válság és az ország eladósodottsága ellenére, de az ügy fontossága miatt megindult a világbanki kölcsön felvételének előkészítése (Rózsa, 1995). A számos korszakos célkitűzés közül csak egyet emeljük ki: „Magyarországon valamennyi könyvtár úgy működjék, mintha egyetlen corpust alkotna az állománya, és mintha a könyvtárak nyilvántartásai, egy – bár nagyon differenciált – nyilvántartásként működnének.” (Rózsa, 1995. 11. p.) Az előkészítésben részt vevő Rózsa György és Horváth Tibor így érvelt a rendszer mellett: „a könyvtárszakirodalmi informatika fejlesztése globális és tárcaközi feladat, divatos fogalommal stratégiai kérdés (az oktatásügyhöz hasonlóan). Ha pedig ez így van, akkor ennek már csak a nemzetközi integrációs törekvések miatt is meg kell teremteni országos (nemzeti – itt jegyezzük meg, hogy az angolban és franciában e két fogalom azonos) hazai integrációját. Már csak ezért is kormányzati feladat ez, nem pedig egyszerűen a piacgazdasági mechanizmus közvetlen következménye (akár bármilyen nemzetközi gazdasági, tudományos stb. integrációs program).” (Rózsa – Horváth, 1994, 387. p.) De minden ésszerű érv ellenére ez a terv is félbe maradt.

A magyar könyvtári rendszerben is korszakos változások mentek végbe. Hosszas várakozás után 1994-ben megjelent (Sipos, 1994) a magyar szabványoknak megfelelő bibliográfiai rekordok adatszere-formátuma a HUNMARC. A HUNMARC azonban nem lett szabvány (Rácz, 2003. 258. p.), így bármely más, az ISO 2709 szabványon nyugvó formátum is „szabályosnak” minősült. Az eltérő formátumok okozta hátrányok akkor váltak nyilvánvalóvá, amikor a különböző cégektől vásárolt integrált könyvtári szoftverek nem vagy csak utólagos javításokkal tudták fogadni egymás bibliográfiai rekordját. Ez az inkompatibilitás nagyon megnehezíti például a duplumok – ugyanarról a műről készült kétféle leírás – kiszűrését. Ezért a közös/osztott katalógizálás vagy a lelőhelyadatokat is tartalmazó katalógusok működése érdekében újabb és újabb fejlesztések szükségesek, ami újabb és újabb kiadással jár. Tovább bonyolította a helyzetet, amikor a bibliográfiai leírások nem is a magyar szabvány szerint készültek, mert a szoftver például az *Anglo-American Cataloguing Rules (AACR)* szerint működött. Így lehet az, hogy ugyanazon könyvtár eltérő módon feldolgozott állományait külön-külön adatbázisban kell keresni. Vannevar Bush korszakos esszéjében többek között azért támogatta a gépi informá-

ciókeresést, hogy a könyvtári keresés nehézkességei – pl. a kereséskor a rendszerbe való ki- és belépések – kiküszöbölhetőek legyenek.¹⁷ Nálunk, a megoldást kínáló könyvtárgépesítéssel, sikerült reprodukálni az általa bírált és elvetendőnek ítélt helyzetet.

Az 1994-es előzetes rendszerterv második (*Számítógép, számítógép-hálózat és integrált könyvtári rendszer; 1999–2000* című) rész szerzői tévhitnek tartották az eltérő rendszerekből adódó nehézségeket.

„Vissza-visszatérő gondolat, ill. kritikai elem, hogy eleve vesztes helyzetből indulunk, mert úgymond nem egyetlen rendszert vásárolt meg az ország, sőt még az akadémiai, egyetemi szféra sem, így az >>össze-vissza<< megvásárolt rendszerek nem lesznek képesek adatcserére, sem más együttműködésre stb. Kétségtelen, hogy elképzelhető egy jól kiválasztott pillanatban hozott döntéssel, hogy egy egész országot lefedő, egyetlen szoftverre alapozott, ún. nemzeti, osztott könyvtári rendszert hozzanak valahol létre, mint ideálisnak tűnő megoldást. Valamelyest hasonlóan alakult a helyzet Finnországban (VTLS rendszer), ill. Izraelben (ALEPH rendszer). Egy ilyen megoldáshoz azonban egyszeri nagy összegű beruházás kell (több tíz millió dollár; pl. a finn rendszer esetében), másrészt rendkívüli koordinációs munka és együttműködési készség.” (Előzetes, 1994. 42. p.)

Bárki megtapasztalhatja, hogy eltérő rendszerekkel, rendkívüli koordináció nélkül milyen lett nemzetünk könyvtári rendszere, azt pedig meg lehetne vizsgálni, mennyi pénzt költöttünk rá.

A 90-es évek gazdasági válsága és az ezzel járó költségvetési megszorítások is erősen sújtották az országos szakkönyvtárakat, ami a beszerzések alulfinanszírozásával, a fejlesztések ellehetetlenülésével járt. Ezen túlmenően azonban még folyamatos szakmai támadásoknak¹⁸ is ki voltak téve, még az MTA Könyvtára is védekezésre kényszerült.¹⁹ Az országos szakkönyvtárak hanyatlását legjobban azon lehet lemérni, hogy készül-e az adott tudományág kurrens nemzeti szakkönyvtárja. A téma tárgyalása messze vezetne, ezért csak arra utalunk, hogy a ma mércének tekintett és a tudományos teljesítmény mérésében nélkülözhetetlennek tartott szakirodalmi adatbázisok jó része tudományos szakkönyvtár készítette bibliográfiából, illetve referáló lapból indult (vö. az Egyesült Államokban a National Library of Medicine *Index medicus* című kiadványa az alapja MedLine adatbázisának).

Az OPKM és a PAD

A költségvetési megszorítások az OPKM-et is lépéskényszerbe hozták, ami többek között a könyv- és folyóirat-beszerzések visszafogásához vezetett. Több ország, leginkább a volt szocialista országok a cserekapcsolatot megszüntették, illetve vásárlási lehetőséget ajánlottak föl. A nemzetközi kapcsolatok pénzügyi háttér hiányában leépültek. A kötelempéldány jogi szabályozásának megváltozása és a beszoigáltatás elmaradása esetlegessé tette a pedagógiai kiadványok beérkezését. A hiányt könyvvarusi forgalomból kellett pótolni, e többletköltség fedezetét azonban nem kapta meg az intézmény.

A könyvtár a külföldi beszerzések csökkenését úgy próbálta ellensúlyozni, hogy a szakirodalmi információra rálátást adó bibliográfiai kiadványokat szerzett be. A 1990-es években olyan adatbázisokat is meg lehetett már vásárolni CD-kiadásban, melyek korábban COCOM-listások voltak. Az OPKM a SilverPlatter Information Inc. kínálatából a hazánkban nem, vagy csak szűk kör számára ismert adatbázisokat kezdett szolgáltatni. Az első a korábban már említett ERIC, pedagógiai, bibliográfiai adatbázis volt, melyet az Egyesült Államok kormányzata a kutatás, a nevelésügy, a pedagógusok szakmai fejlődése és a döntés-előkészítés információs háttéréként hozott létre 1964-ben (*50 years of ERIC*). Az adatbázis a legújabb tudományos eredményeket kívánta föltárni, ezért a folyóiratok tanulmányait, kutatásjelentéseket, diszertációkat és az ún. szürkeirodalmat dolgozta föl. Az adatbázis alkalmazta ellenőrzött szótár a *The thesaurus of ERIC descriptors* ma is etalonnak számít a pedagógiai terminológiában. A másik meghatározó adatbázis az American Psychological Association (APA) *Psychological abstracts* című referáló lapjának adatbázis-változata volt, a PsycLIT. Az APA bibliográfiai adatbázisa szigorúan tudományos elvek szerint válogatva, de az egész világról dolgozta föl a folyóiratcikkek, könyveket és könyvfejezeteket, kutatási jelentéseket stb. A tartalmi föltárás szempontrendszer, a használt teaurusz (*Thesaurus of psychological index terms*) és szakterületi osztályozás ma is ideálkép. A két meghatározó adatbázis mellett a könyvtár továbbiakat is szolgáltatott: *AV Online*,²⁰ *British Education Index* (BEI),²¹ *Education Index*,²² *FIS Bildung Literaturdatenbank*.²³ Az online szolgáltatások előretörésével az OPKM vezette könyvtári konzorcium szolgáltatatta az ERIC-et és a PsycLIT-et (ma PsycINFO).

Az ERIC és az APA teaurusza a magyar tárgyszó-

jegyzék fejlesztésének is óriási lökést adott, így 1997-ben megjelenhetett a *Magyar Pedagógiai Tárgyszó-jegyzék*. Az új tárgyszókészlet gazdagabb lett, az egyes tárgyszavak és relációik pontosabban tükrözik a terminológiát. A tárgyszavak angol, francia és német nyelvű megfelelőit pedig az ERIC, az APA, a BEI deskriptorai és a EUDISED többnyelvű teaurusza (Viet – Slype, 1984) alapján adja meg. A konkordancia meghatározásának, a terminológia kapcsolódásán túl, az is volt a célja, hogy segítse a külföldi adatbázisokban való keresést, illetve az európai szakkifejezések megismerését. A könyvtár tartalmi föltárásának fő eszközévé a Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék vált, fölváltva ezzel az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) teljes kiadása alapján álló katalogizálási gyakorlatot. Az ETO kiadója, az 1992-ben alakult *UDC Consortium* ugyanis a mintegy 60 000 osztályozó ismérvet tartalmazó változatra összpontosított (*Baráthné, 2007*), amely a teljes kiadással szemben már nem biztosította az egyes tudományágak igényelte, mély tartalmi reprezentációt. A PRECIS indexelés visszakeresésben történő alkalmazásának fejlesztési munkálatai leálltak, és a könyvtár a szintaktikai operátorok nélküli láncindexelésre tért át.²⁴

A 90-es években számos külföldi cég kínált ún. integrált könyvtári rendszert, melyek a beszerzéstől a feldolgozáson át a kölcsönzésig kezelték a folyamatot. Az OPKM-et is sokan megkeresték, de a kínált szoftvereket nem a szakirodalmi adatbázisokhoz dolgozták ki, így lényeges hiányosságaik voltak, például a könyvfejezetek, a folyóiratok tanulmányai leírásában, illetve a tárgyszójegyzék kezelésében. Ezért a könyvtár továbbra is a saját szoftver- és adatbázis-fejlesztéseire volt elsősorban utalva. A munka folyamatosan zajlik; a bibliográfiai adatbázist a saját fejlesztésű DrLib program kezeli, mely 2000-ben elektronikus kölcsönzési modullal bővült; 2004-től a tárgyszójegyzékből is indítható keresés; a szurrogátum megadja a linket, ahol a teljes szöveg elérhető a weben; 2007-től a magyar szakirodalomban hivatkozott szerzők is lekérdezhettek stb.

Az OPKM a számítógép-beszerzésben nem volt elég sikeres – például az OPIR-hoz tervezett közgéppályázatban –, így a munka személyi számítógépeken folyt. A géppark folyamatos megújítása érdekében a könyvtár minden pályázati lehetőséget megragadott és sokféle munkát elvégzett. A legnépszerűbbek az adatbázisokban – mint az ERIC, PsycLIT és a PAD – való keresést bemutató oktatások, de voltak kevésbé profilba vágóak is, például az elektronikus ügyintézés tanfolyamai. A pályázati rendszer elbizonytalanította

a tervezést, mert nem adott megfelelő visszajelzést – ti. a döntést nem kellett indokolni, s fellebbezni sem lehetett ellene –, és a pályázatok időtartama többnyire egy év volt. Így a beszerzések, a fejlesztések megvalósítása is esetlegessé vált, a közép- és hosszú távú tervezés pedig ellehetetlenült.

Az oktatásügyi irányítás egyre kevésbé igényelte az OPKM-től az információs szolgáltatást a döntés-előkészítéshez, a fejlesztésekhez. A Nemzeti alaptanterv munkálataihoz *Báthory Zoltán*tól még közvetlen megkeresés érkezett, de inkább vállalkozások és doktoranduszok vették igénybe az irodalomkutatást. Bár a minisztérium belső hálózatán elérhetőek voltak a könyvtár adatbázisai, ezeket alig használták.

A PAD a 90-es évek második felében vált elérhetővé az interneten a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (NIIF) szerveréről. A belső fejlesztéseknek köszönhetően a könyvtár bibliográfiai adatbázisai, köztük a PAD 1998-tól már saját weboldalról kérdezhetőek le. Az online keresés mellett igény mutatkozott az adatbázis CD-n történő közrebocsátására is, ez a változat 1999-ben született meg. Az OPKM egyik alapítója a *Magyar Országos Közös Katalógus*nak (MOKKA), így a könyvek leírását tartalmazó elektronikus katalógusa a MOKKA adatbázisának a részét képezi. A PAD anyaga kereshető az OSZK Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisából (HUMANUS) 2008-tól (*Rácz, 2008, 2017*). A könyvtár online elérhető bibliográfiai adatbázisainak rekordszáma 2019 májusában mintegy 460 000, ebből a PAD több mint 162 000 dokumentum leírását tartalmazza.

Az OPKM az 1990-es évek végétől az ERIC – illetve az előállítója, a National Library for Education – információs tevékenységét tekintette mintának a fejlesztésekben a kutatást támogató, nemzeti szakbibliográfiai adatbázis közrebocsátása, a terminológiai egységesítés, majd az elektronikus dokumentumok gyűjtése és a digitális könyvtárrá válás tekintetében. De hagyományait folytatva az OPKM az iskolák és könyvtáraik hálózattá szervezését is fölvetette, ami a nevelőmunkához kapcsolódó dokumentumoknak, a munkaközösségek kollektív tudásának elérhetővé tételét, a kötelező olvasmányokhoz való hozzáférést szolgálta volna. A tanulást támogató netes források könnyebb eléréséért elindította a web iskolai könyvtárat (WebIK), de nem sikerült partnereket találni a katalógizáláshoz. A könyvtár – más intézményekkel ellentétben – nem kapott célzott támogatást sem a számítógép-rendszer teljes kiépítéséhez, sem a fejlesztési tervei megvalósításához.

Összegzés helyett

Adott tehát egy országos szakkönyvtár, mely a legnagyobb pedagógiai gyűjteménnyel rendelkezik (ma már jóval meghaladja a félmillió kötetet). Szolgáltatásainak ún. célcsoportja az egyik legszélesebb hazánkban, felöleli a neveléstudomány művelőit, a pedagógusképzésben részt vevőket és a köznevelés szakembereit. A szakirodalmi, illetve információs források száma folyamatosan nő, a rögzített kommunikáció formái egyre sokfélebbek, és a publikációs tevékenység mérhetősége elvárás, következőképpen a beszerzés és a feldolgozás költségei is emelkednek. Ezen kihívások kezelésére szokás alkalmazni a szakirodalmi információs rendszereket és a bibliográfiai adatbázisokat.

A szakirodalmi információs rendszer megteremtésének hazai kísérletéből és a magyar neveléstudomány bibliográfiáját tartalmazó adatbázis történetéből érdemes néhány vetületet kiemelni. Az első legyen az intézmények és szolgáltatások rendszerré szervezése a magyar tudományosság és az oktatásügy információellátása érdekében. A rendszerré szerveződés előnyeit mérvadó módon senki nem vitatta, a nemzetközi és a nemzeti kooperációval épülő rendszerek szakmai és gazdasági sikere pedig vitathatatlan. (Vö. Ohio állam felsőoktatási könyvtárainak összefogásából induló, mára nemzetközi, nonprofit, információs szervezetté váló OCLC.) A hazai megvalósításhoz azonban a tudománypolitikai döntésen és az akadémiai támogatáson túl nem nélkülözhető a felsőoktatási intézmények és a szakmai körök hozzájárulása, valamint a megfelelő pénzügyi forrás.

Nyitva maradt a nemzeti szakbibliográfia kérdése is. A nemzeti szakbibliográfia feladata, hogy számba vegye az adott tudományágban tevékenykedő magyar szerzőket, az általuk feldolgozott témákat és a hivatkozásait. Több ez tehát, mint a szerzőt, címet és a forrásdokumentum adatait tartalmazó regisztráció. Alkalmas arra, hogy teljes áttekintést adjon a kutatás számára a magyar tudományosság eredményeiről, és hozzájáruljon az idézettség validálásához.

A rendszerszerű működés nem nélkülözheti a tervezettséget, a kooperációt és az együttműködést. És itt nem pusztán a könyvtárközi kölcsönzésre, a másolatküldésre vagy a közös dokumentum- és adatbázis-rendelésre gondolunk (vö. EISZ). Az együttműködésnek ki kell terjednie az összehangolt gyarapításra, a közös/osztott katalógizálásra és az információmegosztásra is. Így érhető el például, hogy egy művet ne többször és többféleképpen dolgozzunk

fő a különböző bibliográfiai adatbázisokban, s meg lehessen tudni, melyik magyar intézménytől kaphatjuk meg a keresett könyvfejezetet, folyóiratcikket vagy kutatásjelentést. Az együttműködés gazdasági kényszer is volna a külföldi időszaki kiadványok költségeinek folyamatos emelkedése miatt.²⁵

Úgy tűnik, lényegét tekintve még mindig érvényes Horváth Tibornak az 1960-as évek végén leírt gondolata: „Az 1970-es évek derekára a magyar könyvtárügy képe teljesen megváltozik. A fejlődést objektív tényezők határozzák meg; a kérdés ezek után csak az, hogy a valóságos állapotokat utólagosan akarjuk-e tudomásul venni a spontán fejlődés rendszertelenségének hátrányaival együtt, vagy elősegítjük az átgon-dolt átalakulást.” (Horváth, 1969. 58. p.)

Irodalom

Az elektronikus források utolsó megtekintése: 2019. szeptember 20.

50 Years of ERIC 1964 – 2014 https://eric.ed.gov/pdf/ERIC_Retrospective.pdf

ARATÓ Ferenc (szerk.): Tizenegy nyelvű pedagógiai szótár. Magyar, orosz, német, angol, francia, bolgár, cseh, szlovák, lengyel, román, szerb-horvát. I–VI. kötet. Budapest, OPKM, 1982–1985

ARUTJUNOV, N. B.: A Szovjetunió országos tudományos és műszaki információs rendszere = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 24. évf. 1977. 10. sz. 407–415. p. <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/viewFile/8838/9788>

AUSTIN, Derek: Developing PRECIS Preserved Context Index System In: MYALL, Carolynne – CARTER, Ruth C. (eds.): Portraits in cataloging and classification: Theorists, educators, and practitioners of the late twentieth century. New York, London, Haworth Press, 1998.

AUSTIN, Derek: PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. 2. kiad. London, Council of the British National Bibliography, 1984.

BAUGHMAN, M. Sue: Special issue on transformation of scholarly communications = Research Library Issues, 287. sz. 2015. Forrás: <https://publications.arl.org/rli287/>

BARÁTHNÉ HAJDU Ágnes: A magyar ETO-kiadás munkálatai. Hazai és nemzetközi tapasztalatok = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16. évf.. 2007. 2. sz. 20–39. p. Forrás: <http://www.epa.oszk.hu/01300/01367/00122/62.htm>

BERECZKY László (1970): A felszabadulás utáni könyvtárügy kronológiája = Könyvtári Figyelő, 16. évf. 1970. 1. sz. 5–36. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00197/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1970_01_005-036.pdf

BERKE Barnabásné (1990): A kurrens magyar nemzeti bibliográfia rendszere = Könyvtári Figyelő, 36. évf. 1990. 5–6. sz. 421–445. p. Forrás: <http://ki2.oszk.hu/kf/1990/10/a-kurrens-magyar-nemzeti-bibliografia-rendszere/>

BOURNE, Charles P. – HAHN, Trudi Bellardo: A history of online information services, 1963–1976. Cambridge (MA), London (UK), The Massachusetts Institute of Technology Press, 2003.

BUSH, Vannevar: As we may think = Atlantic Monthly, 7. 1945 Forrás: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/3881/>

BROUGHTON, Vanda: Brian Vickery and the Classification Research Group. The legacy of faceted classification. In: GILCHRIST, Alan – VERNAU, Judi (eds.): Facets of knowledge organization. Proceedings of the ISKO UK Second Biennial Conference 4th-5th july, 2011. London. Emerald, ASLIB. UK 2012

CSABAY Károly: A számítástechnikai önálló csoport. In: BALÁZS Mihály (szerk.): Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve. 1988. Budapest, OPKM, 1988. 119–126. p.

CSÍK Tibor: Tóthné Könyei Márta (1949–2018) = Könyv és Nevelés, 20. évf. 2018. 1. sz. 133–136. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/03300/03300/00013/pdf/EPA03300_konyv_es_nevelés_2018_1_133-136.pdf

CDS ISIS – Wikipedia-szócikk. https://en.wikipedia.org/wiki/CDS_ISIS

DROPPÁNNÉ DEBRECZENI Éva: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története. II. 1958–1990. Budapest, OFI-OPKM, 2010.

Előzetes rendszerterv. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer megvalósítására. Kézirat = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 3. 1994. Különszám. Forrás: <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00159/pdf/>

Expenditure trends in ARL libraries, 1986–2015 Forrás: <https://www.arl.org/storage/documents/expenditure-trends.pdf>

HALÁSZ Gábor: Az oktatáskutatás, az oktatáspolitikai és a szakértő = Educatio, 2001. 1. sz. 110–124. Forrás: <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00015/pdf/1108.pdf>

HALÁSZ Gábor: Oktatáspolitikai és neveléstudomány a hetvenes években: A „hatos főirány” története = Tájékoztató a közokta-

- tási kutatásokról. 9. 5. 1988. http://halaszg.ofi.hu/download/Hatos_foirany.pdf
- HORVÁTH Tibor: Balázs Mihály 1930. Nagybánhegyes – 1999. Budapest = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. évf. 2000. 2. sz. 59–60. p.
- HORVÁTH Tibor: Ismeretszervezés és szintaxis. Kandidátusi értekezés. Budapest 1987. Forrás: <http://mek.oszk.hu/10900/10969/10969.pdf>
- HORVÁTH Tibor: A könyvtárak műszaki fejlesztése. Budapest, Veszprém, OSZK – Könyvtártudományi és Módszertani Központ Könyvtár-gépesítési Munkabizottság, 1969.
- HORVÁTH Tibor: Az Országos Pedagógiai Információs Rendszer. Tanulmányterv. Budapest, OPKM, 1984.
- HORVÁTH Tibor: A pedagógiai információs rendszer. In: BALÁZS Mihály (szerk. bev.): Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve. 1988. Budapest, OPKM, 1988. 45–52. p.
- HUMANUS főoldal <http://www.oszk.hu/humanus/index.html>
- JÁKI László: Zibolen Endre az Országos Pedagógiai Könyvtárban = Könyv és Nevelés, 11. évf. 2009. 4. sz. Forrás: <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=1021>
- LENGYEL Sándor Krónika. Az OPKM eseménytörténete 1981–1987. In: BALÁZS Mihály (szerk. bev.): Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve. 1988. Budapest, OPKM, 1988. 149–170. p.
- Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék. Budapest, OPKM, 1997.
- OPIR. Tárgyszójegyzék. Budapest, OPKM, 1986.
- PAREKH, Harsha: UNESCO: IBE education thesaurus. An evaluation. 1975. <https://drct.isibang.ac.in/ld/bitstream/handle/1849/482/Paper%20CG.pdf?sequence=1>
- PŐCZE Gábor: A hatos főirány – egy kudarc anatómiája. Budapest, Oktatókutató Intézet, 1989. <http://mek-oszk.uz.ua/16900/16918/16918.pdf>
- RÓZSA György: Gondolatok az Akadémiai Könyvtár és az információs társadalom körül. Jövőképvázlat a hagyomány és a csúcstechnológia jegyében = Magyar Könyvszemle, 114. évf. 1998. 3. sz. 260–278. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00018/pdf/MKSZ_EPA00021_1998_114_03_260-278.pdf
- RÓZSA György: Némely másként gondolkodás könyvtárügyünk egyes kérdéseiről = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 4. évf. 1995. 6. sz. 3–5. p.
- RÓZSA György: A társadalomtudományi információs rendszer működésének irányelvei. Tézisek az akadémiai kerekasztal-konferenciához. 1978. március 7. = Könyvtári Figyelő, 24. évf. 1978. 6. sz. 701–705. p.
- RÓZSA György – HORVÁTH Tibor: Az országos szakirodalmi információpolitika Előzetes rendszerterve és környezete = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 41. évf. 1994. 10. sz. 387–390. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/3223/4240>
- RÁCZ Ágnes: A HUMANUS adatbázis kifejlesztése, különös tekintettel a könyvtártudományi és könyvtörténeti dokumentációra = Könyvtári Figyelő, 54. évf. 2008. 2. sz. 207–221. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00067/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2008_2_207-221.pdf
- RÁCZ Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele; leíró katalógizálás. In: Horváth Tibor, Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Budapest, Osiris, 2003. 187–290. p.
- SIPOS Márta (összeáll.): HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatsere-formátuma. Budapest, OSZK, 1994.
- VERŐCEI Katalin: Az iskolai kísérletek és nyilvántartások az OKM-ben. Ahogy a kiadvány szerkesztője látja. In: BALÁZS Mihály (szerk. bev.): Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve. 1988. Budapest, OPKM, 1988. 99–106. p.
- VIET, Jean – Slype, Georges van: EUDISED, Multilingual thesaurus for information processing in the field of education. English version. Mouton, Berlin; New York, Council of Europe, Commission of the European Communities, 1984.
- Üö.: EUDISED : Thésaurus multilingue pour le traitement de l'information en éducation. Version française. Uo.
- Üö.: EUDISED : Mehrsprachiger Thesaurus zur Informationserschliessung im Bildungsbereich. Deutsche Ausgabe. Uo.
- ZSIDAI József: Javaslat a magyar könyvtári szervezet átalakítására és a költséggazdálkodás racionalizálására = Könyvtári Figyelő, 42. (6.) évf. 1996. 1. sz. 30–43. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00017/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1996_1_030-043.pdf

Jegyzetek

1. Például 1966-ban a kormány Gazdasági Bizottsága irányelveket dolgozott ki információs rendszer kialakítására és fejlesztésére a műszaki tájékoztatás területén. Bereczky (1970) 33. p.
2. A szovjet rendszerről bővebben: Arutjunov (1977)
3. A Minisztertanács 1035 és 1036/1973/IX.19. számú határozatai tartalmazták a célokat és egy iroda fölállítását.

4. A társintézetek egy 1982-ben született megállapodás értelmében az OPKM külföldifolyóirat-rendelésére alapozva mintegy 150 000 devizaforint értékben mondanak le folyóiratot. Ezt az összeget az országból hiányzó, más dokumentumok beszerzésére fordítják. Az elvárásnak megfelelően következő évben is megállapodtak. Lengyel (1988) 154., 156. p.
5. Az állománygyarapításra fordított összeg 1977-ben 683 960 Ft, 1980-ban 957 590 Ft, 1983-ban 1 365 658 Ft, 1986-ban 1 948 658 Ft, 1989-ben 1 890 000 Ft. Droppánné (2010) 499–500. p.
6. Balázs Mihályról így írt Horváth Tibor, a helyettese, később utódja: „Ők voltak a fényes szelek nemzedéke. Jöttek aprófalvakból, tanyákról, a szegénysorról, várakozó szemmel, hogy tudást szerezzenek és barátokat, mert egy új világot akartak építeni a romokon évszázados álmaik szerint. Bepótolta nagy hátrányokat, dacoltak szegénységgel, küzdöttek előítéletek ellen. Nagy erő voltak, tiszta szándékú nemzedék, történelmünknek immár kitörölhetetlen cselekvői. Ők voltak a megcsalás nemzedéke. A hatalmas energiát és tiszta szándékokat számító és sanda politikai erők igyekeztek céljaikhoz csatasorba állítani. Valódi céljaikat soha fel nem fedő politikusok számára ők mindig megbízhatatlanok maradtak, mert voltak gyökereik és — ahogyan skandálták — számukra nem térték fel a táj, hanem otthon, haza, ahol élni s halni kell. Létezett számukra magasabb elkötelezettség.” Horváth Tibor (2000) 59–60.p.
7. Zibolen Endre így emlékszik vissza: „... a könyvtárban töltött fél évtized komoly gyarapodást jelentett, mert életemben először és utoljára kaptam feladatot hivatali munkám gyanánt, amelyik valamilyen formában közvetlenül szolgálta a neveléstudományi kutatásokat: megindítottam a kurrens pedagógiai bibliográfiái sorozatot. A Magyar Pedagógiai Irodalom címen 1959-től meginduló sorozat teljességre törekedett, a szaklapoktól kezdve a hetilapokig mindent időben követett.” Jáki László (2009)
8. 1984-ben Gázsó Ferenc, művelődésügyi miniszterhelyettesnek az IBE elnökével történt megállapodása alapján. OPKM irattár. Igazgatói levelezés 1985. 41. d. 341/1985 Idézi Droppánné (2010) 350.p.
9. A legkiemelkedőbbek közülük: Edouard Claparède, Adolphe Ferrière, Pierre Bovet. IBE hivatalos honlapja: <http://www.ibe.unesco.org/en/who-we-are/history>
10. A tezauszus a szabványos relációkat használja: Use/Used for, Broader terms, Narrower terms, Related terms, kiegészítve a Subject category és a Historical note és a jelentéspontosító Scope note adatokkal. Parekh (1975)
11. CDS ISIS Wikipedia-szócikk. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/CDS_ISIS – Az adatbázis-kezelőt 1995-ben helyi hálózatra, 2000-ben internethez is továbbfejlesztették.
12. Az OPIR leírásában Horváth Tibor 1984-es és 1988-as munkáit vettük alapul.
13. MSZ 3421 /1-78 könyvek, /5-79 szakfordítások, /2-82 időszaki kiadványok, /6-83 disszertációk, /8-85 kutatási jelentések, /10-92 videodokumentumok, /12-93 időszaki kiadvány részdokumentuma.
14. A gép 1985-ig az ún. COCOM-listán volt (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls), ami azt jelentette, hogy a szocialista országoknak nem volt eladható.
15. Más könyvtárak számára sem volt könnyű a beszerzés: „Az OSZK és a Magyar Tudományos Akadémia Központi Könyvtára 1987-ben OTKA által finanszírozott eszközbeszerzési pályázaton egyaránt 21,8 millió Ft támogatást nyert el saját számítóközpontjának felállításához. 1988-ban az MTA SZTAKI és a két könyvtár >>KF Informatikai Kft.<<-t alapított, amely a Világbanktól viza kölcsönt kapott, megfelelő színvonalú számítógépeknek versenyajánlatok alapján történő beszerzésére. Az OSZK számára megrendelt IBM 9377 típusú számítógép 1990 márciusában került a könyvtár számítógépterembe. Sikerült megvásárolni egy integrált online könyvtári programcsomagot is, amelyet a Dortmundi Egyetemi Könyvtár és a Leuveni Egyetemi Könyvtár számára fejlesztettek ki DOBIS/LIBIS elnevezéssel, IBM gépekre. [...] Az OSZK-ban épülő valamennyi kisszámítógépes adatbázis IBM kompatibilis személyi számítógépekre az UNESCO támogatásával kifejlesztett Micro-ISIS programon alapul.” Berke (1990)
16. Austin (1998) 33. p.
Az első kiadás: Austin, Derek (1974). PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. Council of the British National Bibliography. London. ; A második kiadás az indexelés kidolgozottabb változatával, amely alapját képezte a brit és a magyar alkalmazásnak: Austin, Derek (1984): PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. 2. ed. Council of the British National Bibliography. London.
17. „Having found one item, moreover, one has to emerge from the system and re-enter on a new path.” Bush (1945) – Bush a második világháború alatt azt a hivatalt vezette az Egyesült Államokban (Office of Scientific Research and Development), amely koordinálta a hadviselést támogató fejlesztéseket, többek között az atombombát létrehozó Manhattan Projektet. Híres cikke megjelenésével egy időben Rooseveltnak küldött jelentésében a tudományt mint a hadviselés területét jelölte meg, és a kutatások támogatását, intézményi összefogását javasolta.

18. Zsidai József, a miskolci egyetemi könyvtár vezetője a „költésgazdálkodás racionalizálását” könyvtárak – közöttük országos szakkönyvtárak – megszüntetésével és a költségvetésük szétosztásával javasolta megoldani. Az írást közlő folyóiratszámában olvashatók a szakmai reakciók. Zsidai (1996)
19. „Az utóbbi 2–3 évben viszont csak „válságról”, „csődhelyzet-ről” hallani. De nem az AK használatától és nemzetközi kapcsolataitól! Röviden: nem egy történelmi intézmény akaratlan értékrombolásáról van-e szó, túlzott alulfinanszírozással és káros hangulatkeltéssel („túl sokan vannak”, „rosszul gazdálkodnak”)”? [...] A felülvizsgálatok résztvevői a maguk szakmájának ugyan kiváló művelői, de a könyvtárhoz nem értenek. Jelentéseiket papírforma szerint elfogad(tat)ják különböző MTA-fórumokon –, de ez nem jelent-e inkább fásultságot és kényelmességet? Egyébként pedig a legújabb magyar történelem nem egy olyan, egyhangúan elfogadott közéleti határozatot ismer, ami azután a visszájára fordult. E vizsgálatok egyik résztvevője pedig léhán, cinikusan nyilvánul meg észrevételeiben. Például: „...boldogok vagyunk attól, hogy néhány egyetemista beesik a könyvtárba” (?). Tizenkétezer olvasó-kutató, főleg az egyetemi szférából (ELTE, CEU, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Collegium Budapest) „néhány”? Majd saját kiváló intézeti menedzselését állítja példaképül. Az elnöki megbízott főtitkárhelyettes viszont nyilvánosan parentálja el a kulturális értékű mikrofilmtárat (sok ezer hungarika, Sorbonne-disszertáció, francia forradalom-dokumentáció és hasonló unikumok gyűjtőhelyét). Ha a közgyűjteménynek volnának „személyiségi jogai”, úgy ombudsman is védhetné azokat!” Rózsa (1998) 276.p.
20. AV Online a National Information Center for Educational Media (USA) taneszköz-adatbázisa 1964-.
21. British Education Index (BEI) 1954-ben indult nyomtatott kiadványként, saját tezaurusszal (BET), 2013-ig a University of Leeds Library készítette adatbázist, ekkor megvette az EBSCO. Az ún. International ERIC részeként is megjelent.
22. Education Index a H. W. Wilson Company 1929-től kiadott, elsősorban amerikai szakirodalmat feldolgozó indexműve, ma az EBSCO része.
23. FIS Bildung Literaturdatenbank a német kultúrkör országainak neveléstudományi és a pedagógiai kutatásokat segítő adatbázisa. A Deutsches Institut für Internationale Pädagogische Forschung (DIPF) készíti, 1980-tól tartalmaz válogatott dokumentumokról leírásokat. Forrás: http://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/produkte/fis_bildung/fis_bildung.html
24. A BNB 1990-ben a PRECIS-t a COMPASS indexelési eljárással váltotta föl, majd 1996-tól a Library of Congress tárgyszavazását használja.
25. Az Egyesült Államokban a tudományos szakkönyvtárak beszerzésében az időszaki kiadványok (serials) költsége 1986–2015 között 521%-kal nőtt, míg a monografikus kiadványok, például szakkönyvek árnövekedése 80% alatt maradt. Expenditure trends in ARL libraries, 1986–2015 <https://www.arl.org/storage/documents/expenditure-trends.pdf>
A tudományos kommunikáció átalakulásáról bővebben: Baughman, M. Sue (2015)

Beérkezett: 2019. szeptember 20.

A Könyvtári Intézet 2019/2020. tanévének képzési terve

Frissítésre került, új tanfolyami alkalmakkal bővült a 2019/2020-as tanév képzési terve, amelyben mind az ingyenes, mind a képzési díjas tanfolyamok időpontjai szerepelnek. OKJ-s segédkönyvtáros szakképzésünkre már csak a várólistára tudunk jelentkezőket fogadni, engedélyezett továbbképzéseinkre szeretettel várjuk a jelentkezőket!

A tanfolyamokkal kapcsolatos konkrét információk honlapunk képzési oldalain (<https://ki.oszk.hu/tanfolyamok/segedkonyvtaros-kepzes;>
<https://ki.oszk.hu/kepzes/engedelyezetttovabbkepzesek>) követhetők.

A 2020-as év első felében további képzéseket áll szándékunkban engedélyeztetni. Az engedélyek megszerzése után e képzések is szerepelni fognak kínálatunk folyamatosan frissített változatában.

Bizonyos tanfolyamok esetében a Könyvtári Intézet vállalja a külső helyszínre való kihelyezést (előzetes egyeztetés után és a képzés engedélyében rögzítettektől, a tanfolyam jellegétől, ill. az oktatói létszámtól függően), az egyeztetés érdekében kérjük, keressék a képzésért felelős szakmai vezetőt (hangodi@oszk.hu).